

ТАХЛИЛИЙ ТАВСИЯНОМА

No. 1 (12), 2009

Ўзбекча талқин

Мундарижа:

1. Кириш
2. Жорий ҳолатни баҳолаш ва муаммоларни аниқлаш
3. Ўзбекистон олий таълимни жаҳон таълим тизимлари-нинг узвий бўғини сифатида
4. Хулоса ва тавсиялар

Муаллифлар:

Н.М.Миркуронов, Низомий номидаги Тошкент Давлат Педагогика университетининг кафедра мудири.

В.Аношкина, Иқтисодий тадқиқотлар марказининг тадқиқотлар координатори.
Данилова-Кросс Е., БМТРДнинг Инсон Тараккиёти координатори.

Ушбу тавсиянома БМТРДнинг 2007-2008 йиллардаги инсон тараққиётiga оид Миллий маъруzasи доирасида тайёрланган бўлиб, олий таълим масалаларига бағишлиланган таҳлилий хужжатлар туркумининг давоми ҳисобланади.

Мазкур таҳлилий тавсиянома БМТРДнинг Ўзбекистонда чоп этилган мақоласи бўлиб, у жорий сиёсий дастур муҳокамаси доирасида муайян стратегик муқобиллик ёки ҳаракат йўналишини танлаш учун асос яратади. Сиёсий йўналишни белгиловчи шахслар, донорлик ҳамжамияти, мустақил таҳлилчилар ва ривожланиш соҳасида иш олиб бораётган бошқа манфаатдор томонлар ушбу хужжатнинг мақсадли аудиторияси ҳисобланадилар. Ушбу таҳлилий тавсияномада билдирилган фикрлар муаллифларга тегиши бўлиб, уни БМТРД позицияси ёки сиёсати сифатида кабул қилиш ўринли эмас.

Муаллифлар тавсияномани тайёрлашда ёрдам кўрсатганларни учун БМТРДнинг Ўзбекистондаги офиси ходимларига, жумладан БМТРДнинг 2005-2007 йилларда Ўзбекистондаги доимий вакили Фикрет Ақчурага, шунингдек 2009 йил 27 майда ва 24 сентябрда БМТРД томонидан олий таълим мавзусида ўтказилган давра сухбатининг барча иштирокчиларига ушбу таҳлилий маълумотномани муҳокама қилиш ҷоғида билдирган кимматли фикр-мулоҳазалари ва шарҳлари учун миннатдорчилик изҳор қиласидилар.

ЎЗБЕКИСТОНДА ОЛИЙ ТАЪЛИМ

КИРИШ

Манзилимиз:

policybrief@undp.org
www.undp.uz

тел.: (998 71) 120-34-50
(998 71) 120-61-67
факс: (998 71) 120-34-85

БМТРД
Ўзбекистондаги
ваколатхонаси

100029, Тошкент,
4, Т. Шевченко кўчаси

Бугунни кунда таълим инсон фаолиятининг барча соҳаларига янги технологияларни жорий этиш, рақобатбардошлиликни ошириш, турмуш даражасини кўтаришнинг муҳим шартига айланиб бормоқда. Олий таълимнинг ижтимоий масъулияти кўп жиҳатдан ҳар бир инсоннинг тез ўзгарувчан меҳнат бозорида харидоргир бўлиб қолиши, ривожланиб бораётган инновацион иқтисодиётда тўлақонли иштирок этиши ва шу йўл билан ўз фаровонлигини ҳамда умуман жамият фаровонлигини таъминлаш имконини берадиган малакавий ва ижтимоий кўнимкамалар олишидан иборатдир. Кўпгина мамлакатларда олий мактабнинг ошиб бораётган ролини ҳисобга олган ҳолда уни ривожлантириш стратегияси миллий стратегия устуворликлари билан белгиланади ва у олий таълим сифатини ошириш ҳамда уни олиш имкониятини кенгайтиришга йўналтирилгандир.

Ўзбекистонда бозор ислоҳотларининг бошланиши режали иқтисодиёт шароитида кадрлар тайёрлашга йўналтирилган ҳамда давлат нафакат кадрлар тайёрлашга бўлган эҳтиёжнинг майда икир-чикирларини, балки таълим шакли, услуби ва ғоясини ҳам белгилаб берадиган тизимни жиддий қайта куришни тақозо этди. Янги шароитлар олий маълумотли мутахассисларни тайёрлаш тузилмаси, уларнинг билим ва кўнимкамаларига бўлган талабни ўзгартириди. Эндилиқда янги билимларни амалда кўллай оладиган, муайян касб соҳасидаги инновацион имкониятлар кўламини тушуна оладиган кадрларга талаб юкори. Булар нафакат жорий хўжалик ва ишлаб чиқариш масалаларини малакали ҳал қиласидиган, балки тўғри қарор қабул қила оладиган таҳлилий қобилиятга эга, юкори даражали мутахассислар бўлиши лозим.

Ўзбекистоннинг замонавий индустрialiал дунёга қўшилишга интилиши ундан тез ўзгариб турувчи меҳнат бозори эҳтиёжларига мослашишга қодир бўлган олий таълим тизимини яратишни қатъий талаб қилди. Олий ўкув юртларини ривожлантириш ва улар томонидан сифатли таълим хизматлари кўрсатилишини рағбатлантирувчи рақобатни кучайтириш заруратга айланди.

1997 йилда таълимнинг барча соҳаларини, шу жумладан олий таълимни ислоҳ қилишнинг асосий йўналишлари ва босқичларини белгилаб берган Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури (КТМД) қабул қилинди. Бироқ бугунги кунда олий таълимнинг давлат томонидан кенг бошқарилаётганлиги ва ракобатнинг йўқлиги олий ўкув юртларида таълим потенциалини яхшилашга ёрдам бериши мумкин бўлган таъсирчан рағбатлантириш воситалари ва омиллари яратилишини жиддий қийинлаштирумокда. Буларнинг барчаси ўкув юртларининг меҳнат бозори эҳтиёжларига тезкор ва мослашувчан жавоб беришига тўсқинлик қилмоқда.

Ушбу таҳлилий тавсияномада¹ янги молиялаштириш манбаларини сафарбар этиш асослаб берилади, олий ўкув юртларининг мустақиллигини кенгайтириш ва рақобатни ривожлантириш масалалари кўриб чиқилади. Шу билан бир қаторда қонунчиликдаги хусусий олий ўкув юртлари ташкил этишни чекловчи айрим қарама-қаршиликларни бартараф этиш таклиф этилмоқда; олий ўкув юртларига қабул қилиш механизмини ислоҳ килиш ва олий ўкув юртлари ваколатини кенгайтириш таклифлари киритилмоқда.

1. ЖОРИЙ ҲОЛАТНИ БАҲОЛАШ ВА МУАММОЛАРНИ АНИҚЛАШ

1.1. Имконийлик ва сифат

Жамиятни ривожлантиришдаги замонавий тамойиллар юқори сифатли касбий таълим олиш имкониятини яратишнинг тубдан янги босқичига ўтишини талаб қиласди.

Жомтьен, Дакар анжуманлари ва бундан олдин 1998 йилда бўлиб ўтган бутунжаҳон конференцияси қоидаларини ривожлантириш юзасидан 2000 йили Парижда бўлиб ўтган олий таълим масалалари бўйича Бутунжаҳон конференцияси ҳозирги замон олий мактабининг имконликни яхшилаш, барчага тенг имкониятларни таъминлаш, сифатни ошириш каби энг аҳамиятга молик муаммоларини ҳал этишга, шунингдек олий таълимнинг ижтимоий масъулияти масалаларига қаратилди. Замонамизнинг камбағалликни бартараф этишдан бошлаб то барқарор инсоний ривожланишгача бўлган глобал муаммоларини ҳал этиш мақсадида билимлар яратиш ва алмашишда олий мактабнинг энг муҳим рол ўйнашига шубҳа йўқ.

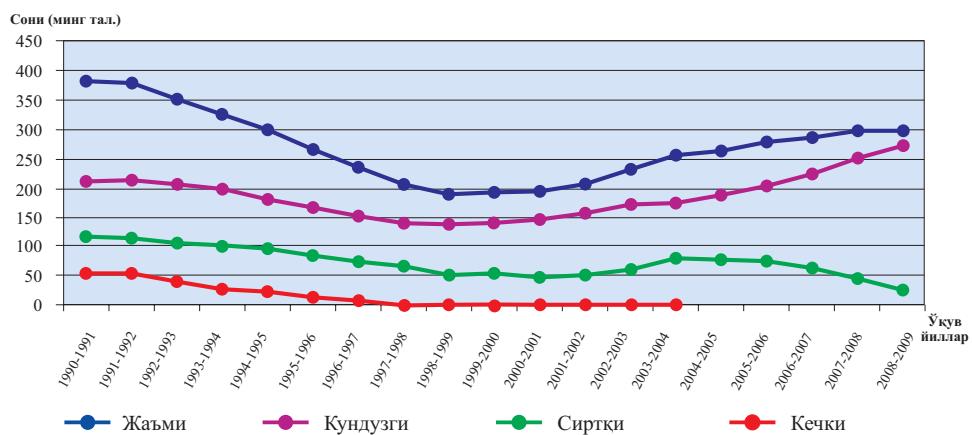
Ҳозирги пайтда Ўзбекистон олий мактаби тизимида 60 та олий ўкув юрти мавжуд бўлиб, шундан 19 таси университетлар, 2 таси академия ва 39 таси институтлардир. Бундан ташқари, Тошкент шаҳрида Вестминстер университети, Г.Плеханов номидаги Россия Иқтисодиёт академияси, М.Ломоносов номидаги Москва давлат университети, Губкин номидаги Россия нефт ва газ университети филиаллари мавжуд. Тошкентда Сингапур менежментни ривожлантириш институти иш бошлади, Турин политехника университетининг филиали илк талабаларни қабул қилди.

Бугунги кунда турли олий ўкув юртлари филиалларини ҳисобга олганда Ўзбекистондаги олий таълим муассасаларининг сони 71 та етди, шундан 35 таси

¹ “Олий таълим: Ўзбекистонда тизимни ривожлантириш ва ислоҳ қилиш босқичлари” номли таҳлилий маълумотномада «IndexInfo» таҳлилий шархи, Иқтисодий тадқиқотлар маркази (ИТМ)нинг “Олий таълим сифатини таъминлашнинг миллий тизимлари”, 2009й., (кейинги ўринлардаги изоҳларда ИТМнинг таҳлилий шархи, 2009й), БМТРДнинг “Ўзбекистонда таълим: талаб ва таклиф мувозанати” номли 2007/2008 йилги Миллий маърузаси (кейинги ўринлардаги изоҳларда ИРММ 2007/2008) материаллари ҳисобга олинган ва улардан фойдаланилган, кўрсатилган барча маърузаларнинг инглиз ва рус тилларидаги электрон нусхалари БМТРД (www.undp.uz) ва ИТМ (www.cer.uz) сайтларида жойлаштирилган.

ёки деярли ярми худудларда жойлашган, бу эса ушбу таълим турининг имконилигини оширадигандек туюлади. 2007/2008 ўкув йилида олий ўкув юртларидағи талабаларнинг умумий сони 296,6 минг кишини ташкил этди (251,3 минг талаба кундузги таълимда ва 45,3 минг талаба сиртқи таълимда). Бироқ мамлакатда 10 минг нафар ахоли сонига нисбатан талабалар сони 109 кишини ташкил этиб, ушбу кўрсаткич жуда пастлигича қолмоқда. Ҳозирги пайтда қўзга ташланётган талабалар контингентини ошириш тамойилига қарамасдан мазкур кўрсаткич МДХ давлатларидағи кўрсаткичларга нисбатан ҳамон пастлигича қолмоқда, айтайлик, Қозогистонда ана шундай кўрсаткич 497 нафарни, Қирғизистонда 426, Молдовада 338, Грузия 355 нафарни² ташкил этади. Ўзбекистон ахолиси юкорида кўрсатиб ўтилган мамлакатлар ахолисидан анча кўплигини хисобга оладиган бўлсак, ўргача ахоли жон бошига тўғри келадиган олий ўкув юртлари талабалари сони бўйича Ўзбекистон аутсайдерлар гурухидан жой олган.

1-диаграмма. Барча талабалар ҳамда таълим шакллари бўйича талабалар сони

Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси.

1-диаграммадан кўриниб турибдики, талабаларнинг умумий сони 1998-1999 ўкув йилида барча таълим шакллари бўйича сезиларли қисқарганидан сўнг фақат 2005 йилга келибина ўсиш тамойиллари қўзга ташланмоқда, бироқ қайд этиш зарурки, ҳаттоқи 2008 йилда ҳам олий ўкув юртларида таълим олаётган талабалар сони Ўзбекистонда олий таълимни ислоҳ қилиш бошланган 1991 йилдаги кўрсаткичлардан анча паст эди.

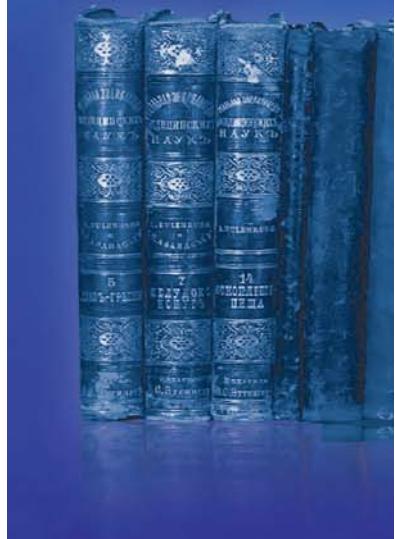
Миқдорий кўрсаткичларнинг ўзгариши билан бирга олинаётган мутахассислик йўналиши бўйича³ талабалар сони таркиби ҳам ўзгармоқда. Мамлакат олий ўкув юртлари ичида 22 таси - таълим соҳаси учун, 15 таси - саноат, қурилиш, транспорт ва алоқа соҳаси учун, 5 таси - тиббиёт, 4 таси - қишлоқ хўжалиги, 9 таси - иқтисодиёт ва хукуқ, 7 таси - бошқа соҳалар учун мутахассислар тайёрлайди. 2007 йилда 286,3 минг нафар талабадан 273,7 минг нафари бакалавриатда ва 12,6 минг нафари магистратурда ўқиган. Тўловшартнома асосида қабул қилинган талабларнинг 69 фоизи бакалавриатда, 75 фоизи магистратурда таълим олганлар. Кадрлар тайёрлашдаги тузилмавий ўзгаришлар ўрта умумий ва ўрта-маҳсус таълим, касбий таълимнинг ислоҳ қилиниши, қишлоқ хўжалигидаги тузилмавий ислоҳотлар, хизмат кўрсатиш соҳасининг кенгайганилиги туфайли мутахассисларга талаб ортганлиги ва бошқа соҳаларда янги мутахассисликларга талаб пайдо бўлганлиги билан боғлиқдир.

Касбий тузилмадаги умумий тамойиллар таҳлили шуни кўрсатдики, Таълим номли ихтисослик⁴, яъни ўқитувчилар тайёрлаш ва педагогика фани бўйича талабалар қабул қилиш 2001 йилдаги 32 фоиздан 2006 йилда 40 фоизгача

² Хамдўстликнинг барча мамлакатларида ва кенг доирадаги узок хориж мамлакатларида 10 минг нафар ахоли сонига тўғри келадиган талабалар сони ракамлари ИТМнинг олий таълимга оид маъruzасида келтирилган, 2007й.

³ Сўнгиги этий йил давомида ҳар йили олий ўкув юртларига қабул қилинадиган контингент 30 фоиздан ортиққа, олий ўкув юртларида таълим олаётган талабалар сони эса 1,5 мартаға ортмоқда. Ҳар йили магистратурда қабул қилинадиган ёшлар сони 2 мартадан ортиқроқка, уларда ўқиётгандар сони эса юкорида кўрсатиб ўтилган давр ичида 3 баравардан кўпроқка ортди. (Қаранг. ИРММ 2007/2008), 3-боб).

⁴ Умумий қабул қилинган талабалар сонида ушбу йўналиш бўйича қабул қилинган талабалар улуши.

ва 2008 йилда 54,8 фоизгача сезиларли даражада ўсди. Халқ таълими учун мутахассислар сонининг ортиши мамлакатдаги демографик вазият ва мактаб таълими миллий дастурини амалга ошириш доирасида мутахассислар тайёрлаш зарурати юзага келганлиги билан боғлик.

Бироқ ҳали ҳам у ёки бу мутахассисликка, шу жумладан тўлов-шартнома асосида таълим шаклига ўринларнинг ҳукумат томонидан қаттий белгилаб бериш амалиёти сақланиб қолмоқда. Айни пайтда экстернат ва дистанцион таълим шаклларининг ривожланмаганини, шунингдек таълим хизматларининг нодавлат, муқобил сектори мавжуд эмаслиги таълимнинг имконилигини анча мураккаблаштиради.

Республика бўйича сиртқи таълим шакли тугатилганидан кейин катта ёшдаги шахсларнинг олий таълим олиш имкониятлари анча камайди. Мактаб ёки лицейни тугатгандан сўнг у ёки бу сабабларга кўра олий ўқув юртига кундузги ўқишга кира олмаган, қарамонигида оиласи бўлган ва бир вактнинг ўзида ўқиш хақини тўлаш ва оиласини боқиши имконига эга бўлмаган шахслар яқин келажакда олий таълим олиш имкониятидан амалда маҳрум бўлдилар.

Олий ўқув юрти лаёқатлигининг асосий кўрсаткичи унинг жамиятдаги ўзгаришларни олдиндан илғаб олиш ва фаолиятини шу асосда ташкил этишга қодирлигига, деб хисобланади. Факат шундагина унинг иммий-таълим фаолиятининг натижаларига тўлиқ ҳажмда жамият томонидан талаб мавжуд бўлади. Иш берувчиларнинг танловига олий ўқув юртининг ижтимоий аҳамияти ва олий ўқув юртининг нуфузи ҳам ўз таъсирини кўрсатади.

Ташкилий, молиявий ва таълим соҳаларида кўрилаётган чоратадбирларга қарамай, Ўзбекистон олий мактаби бугунги кунда меҳнат бозорининг янги талабларига мос келадиган малакали инсоний ресурсларни тайёрлашни тўлиқ ҳажмда таъминлаб бера олмаяпти.

Ижтимоий тадқиқот доирасида тадбиркорлар ўртасида ўтказилган сўров натижалари шуни кўрсатди, мамлакатнинг иқтисодий йўналишдаги олий ва ўрта-махсус таълим муассасалари битирувчиларининг тайёргарлик даражаси сўралган респондентларнинг факат 18,2 фоизини, техник мутахассислар бўйича 18,6 фоизини, юридик таълим бўйича 17 фоизини, ахборот технологиялари бўйича 28,9 фоизини тўлиқ кондириади⁵.

Кўпинча олий ўқув юртлари битирувчилари ривожланиб бораётган бизнесда мудаффакиятли иш бошлаш учун зарур кўнинмаларга эга эмаслар, уларнинг корхона иқтисодиёти бўйича билимлари етарли эмас. Бизнеснинг кадрлар тайёрлашга бўлган эҳтиёжи давлат таълим муассасаларининг бундай талабни қондириш қобилиятидан анча юқори ва тезкор бўлмоқда.

Бундай шарт-шароитларда меҳнат бозоридаги талаб билан кадрлар тайёрлашни мувозанатга келтириш қийин. Натижада кўп сонли мутахассислар тайёрлангани ҳолда ижтимоий соҳа тармокларида (соғлиқни сақлаш, таълим) штатларнинг тўлдирилмаслик муаммоси сақланиб қолмоқда⁶. Саноат корхоналари учун муҳандис-техник ходимлар, кичик бизнес соҳаси учун малакали ва тажрибали менежерларнинг етишмовчилиги сезилмоқда. Меҳнат бозори эҳтиёжини ҳисобга олган ҳолда кадрлар тайёрлаш бошқа соҳаларда ҳам муаммолигича қолмоқда.

1.2. Рақобатни ривожлантиришнинг қонуний чекловлари

Бюджет маблағлари чекланган ва олий таълимга талаб ортиб бораётган ҳозирги шароитда давлат таълим муассасалари билан бир қаторда нодавлат таълим секторининг ҳам иш олиб бориши рақобатнинг ривожланишига кўмаклашади. Бироқ рақобатни ривожлантириш КТМД максадларидан бири этиб белгиланганига қарамасдан Ўзбекистонда бугунги кунда биронта ҳам хусусий олий ўқув юрти рўйхатдан ўтказилмаган.

⁵ “Ўзбекистон тадбиркорлари: муаммолар, фикрлар, ижтимоий портрет” ижтимоий тадқиқоти, ИТМ, 2006.

⁶ Масалан, Сурхондарё ва Қашқадарё вилоятининг айрим мактабларида ўқитувчиларнинг салкам 30 фоизи туталланган олий маълумотга эга эмаслар.

Амалдаги қонунчиликдаги мавжуд зиддиятлар тижорат асосидаги таълим муассасаларини ташкил этиш ва уларнинг фаолиятини йўлга қўйиш имкониятини амалда йўқка чиқаради. Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»⁷ни Қонуни 6-моддасига мувофиқ нодавлат таълим муассасаси, у Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланган тартибда давлат рўйхатидан ўтган пайтдан бошлаб юридик шахс ҳуқукига ва таълим фаолиятини кўрсатиш ҳуқукига эга бўлади. Бироқ нодавлат таълим муассасаси ўз фаолиятини бошлиши учун лицензия олиши лозим. Ўз навбатида Вазирлар Маҳкамасининг 2004 йил 1 мартдаги 100-сонли қарори билан тасдиқланган “Нодавлат таълим муассасалари фаолиятини лицензиялаш тўғрисида низом”⁸нинг 8-моддасига мувофиқ лицензия олиш учун таълим муассасаси лицензия беришни сўраб мурожаат қилгунга қадар юридик шахс мақомига эга бўлиши зарур.

Натижада муаммоларнинг бир-бирига боғлиқ ҳалқаси вужудга келмоқда: лицензия олиш учун юридик шахс мақомига эга бўлиш лозим, аммо қонун бўйича унга аккредитациядан кейин эга бўлинади. Аккредитацияни эса таълим сифати белгиланган стандартлар ва талабларга жавоб бериши исботланганидан кейин, яъни талабаларнинг биринчи чиқарилиши амалга оширилганидан кейингина олиш мумкин. Хусусий олий ўқув юртларини ташкил этиш борасида аник қонунчилик базасининг мавжуд эмаслиги туфайли лицензия олишни сўраб Вазирлар Маҳкамаси ва Давлат тест марказига қилинган мурожаатлар кўриб чиқилмасдан қолиб кетмоқда.

1.3. Олий ўқув юртларининг мустақиллигини кенгайтириш

Ўзбекистонда таълим тизимини ислоҳ қилиш жараёнида ижобий чет эл тажрибасига таянган ҳолда васийлар ва кузатиш кенгашларини ташкил этиш ўюли билан аста-секин таълим муассасаларини жамоатчилик томонидан бошқариш тизими жорий этилмоқда. Уларнинг таркиби, Низомга мувофиқ таъсисчи ташкилотлар, маҳаллий ҳокимият идоралари, тадбиркорлар доиралари, жамоатчилик ташкилотлари, жамғармалар ва ҳомийлар таркибидан шакллантирилиб, олий ўқув юртлари улар орқали ўз муаммоларини мустақил равишда ҳал қилишлари мумкин. Бугунги кунда бундай Кенгашлар Самарқанд Давлат университети, Навоий тоғ институти, Тошкент давлат техника университети ва бошқа айрим олий ўқув юртларида мавжуд. Вазирлар Маҳкамасининг алоҳида қарори билан Тошкент Давлат университети Ўзбекистон Миллий университетига айлантирилган ҳамда унга айрим ташкилий ва молиявий масалаларни мустақил ҳал қилиш борасида қатор ваколатлар берилган. Бу қисман мустақиллик йўлидаги дастлабки ва ҳозирча ягона қадамdir.

Бироқ васийлик ва кузатув кенгашларининг олий ўқув юртлари ҳаётидаги тўлақонли фаолияти ҳақида сўз юритишга ҳали эрта. Кўпчилик олий ўқув юртларида васийлик ва кузатув кенгашлари ҳатто расман тузилмаган ҳам. Ўзбекистон Республикаси олий таълим муассасасининг Васийлик кенгashi тўғрисидаги Низомда «Кенгаш олий таълим муассасасини жамоатчилик йўли билан бошқаришнинг доимий иш олиб борадиган тавсия органи ҳисобланиши»⁹ кайд этилган. Шу тариқа олий ўқув юртларининг Васийлик кенгashi қонунчилик йўли билан ўз мақомига кўра ректорат ҳузуридаги ижтимоий-маслаҳат органига тенглаштирилиб қўйилган бўлиб, унинг асосий вазифаси олий ўқув юрти маъмуриятининг кундалик фаолиятида ёрдам кўрсатишдан иборатdir.

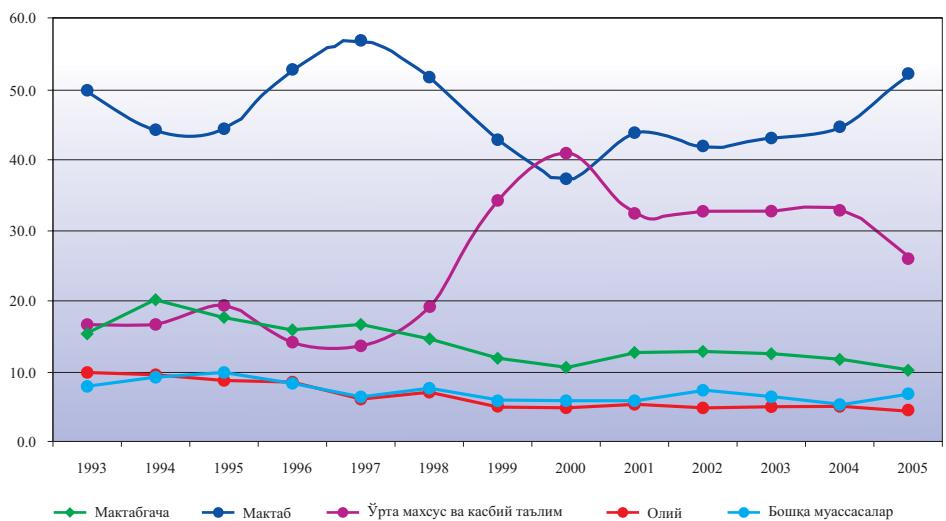
1.4. Олий ўқув юртларини молиялаштириш шакли ва улар фаолиятини тартиба солиша давлатнинг роли

Ўзбекистонда таълим секторини давлат бюджетидан молиялаштириш учта даражада амалга оширилади: республика (марказий) бюджетидан, шунингдек вилоятлар ва туманлар бюджетларидан. Олий таълим, таълим

⁷ Таълим сифатини назорат қилувчи ишчи орган.

муассасалари, академик лицейлар, касб-хунар колледжлари ва халқ таълими соҳаси ходимларини тайёрлаш ҳамда уларнинг малакасини ошириш бўйича минтақавий институтлар республика бюджетидан молиялаштирилади. Таълим харажатлари таркиби давлат таълим сиёсатининг устуворликлари ҳақида муайян тасаввур беради. Давлат харажатларининг ярмидан ортигини (65-70 фоиз) умумий ўрта ва ўрта-махсус касбий таълим харажатлари ташкил этади.

2-диаграмма. 1993-2005 йилларда таълимга ажратилган харажатлар динамикаси умумий харажатларга нисбатан фоизларда

Манба: Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги.

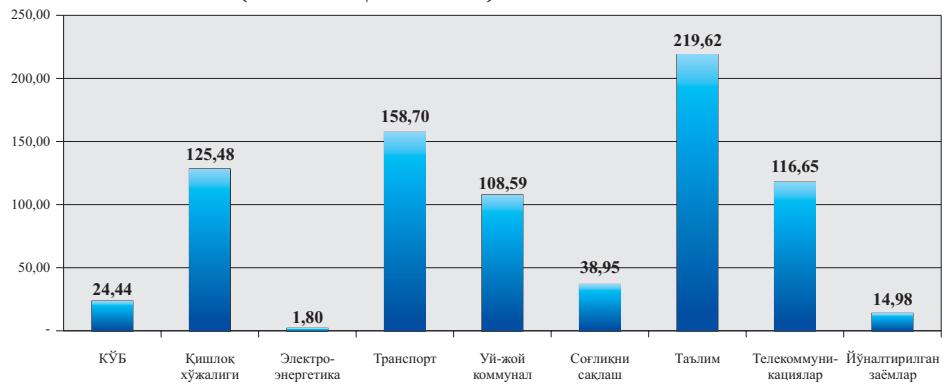
Ўрта, умумий ва ўрта-махсус таълимга ажратилган харажатлар улушининг юқорилиғи энг аввало мамлакатдаги демографик вазият билан боғлиқdir. 2008 йилда аҳоли таркибида 18 ёшгача бўлган болалар 38,1 фоизни ташкил этган бўлиб, улар мактабгача тарбия муассасалари учун потенциал контингет ҳамда ўрта таълим мактаблари, лицейлар ва коллежлар ўқувчилари ҳисобланishiadi. Олий таълим учун давлат харажатлари улуси 1990 йил бошида таълим харажатларининг 10 фоизини ташкил қилган бўлса, 2006 йилга келиб у 6,4 фоизгача, ЯИМга нисбатан эса тегишли равишда 1 фоиздан 0,6 физгача қисқарди.

Ўзбекистон мустақилликка эришганидан сўнг таълимни молиялаштириш манбаларини диверсификация қилиш чоралари кўрилди. Хусусан, таълим муассасалари бюджет даромадларини бюджетдан ташқари тушумлар билан тўлдира бошладилар. Барча олий ўқув юртларида кириш тест синовларида давлат грантларини олиш учун етарлича балл тўплай олмаган талабларни тўловшартнома асосида қабул қилиш шакли жорий этилди.

Таълим соҳасини молиялаштиришда унинг ривожланишига халқаро дононлар ва молия муассасалари томонидан кўрсатилаётган ташки ёрдам ҳам сезиларли роль ўйнайди. 2000 йилдан бошлаб 2007 йилнинг ўрталаригача Ўзбекистонда умумий миқдори 1 млрд.АҚШ долларидан ортиқ бўлган 122 та лойиҳа амалга оширилган, бунда олий таълим тизимига умумий сумманинг 4,19 фоизи тўғри келди⁸. 2003-2007 йилларда соҳага умуман олганда дарсликлар чоп этиш ва ўқув муассасаларини ахборотлаштиришни ҳам қўшиб ҳисоблагандага 219,62 млн.АҚШ доллари ажратилди.

⁸ Олий таълимни молиялаштириш тизими ИРММ 20007/2008 да (134-135 бетлар) ва www.undp.uz сайтида батағифироқ баён қилинган.

3-диаграмма. 2003-2007 йилларда кредит ресурсларини секторлар бўйича ўзлаштириш ҳажмлари (млн. АҚШ долл.)

Манба: Ривожлантириш бўйича ҳамкорлик тўғрисида хисобот: Ўзбекистон, 2004-2007. БМТРД - 2009

2000-2005 йиллар даврида харажатлар бир нафар талабага нисбатан олганда амалда деярли ўзгармади. Айни пайтда бир нафар талабага нисбатан давлат харажатларининг жуда оз миқдорда ўзгариш тамоили ўқитувлар иш ҳақи ва талabalар стипендияларини ҳар йилги индексациялаш билан боғлиқ, бир нафар талабага нисбатан бюджетдан ташқари харажатларнинг камайиши эса 2003 йилда шартнома суммаларини индексация қилинмаганлиги билан боғлиқдир.

1-жадвал. 1 нафар талабага нисбатан харажатлар динамикаси тақослама нархларда (2000 йил базаси), минг сўм и АҚШ долл.⁹

Кўрсаткичлар	Пул бирлиги	2000/2001	2001/2002	2002/2003	2003/2004	2004/2005	2005/2006
1 нафар талабага харажатлар ўргача	минг сўм.	125.8	124.2	126.3	109.1	109.1	112.3
	АҚШдолл.	531.7	524.9	533.8	461.1	461.1	474.6
Грант сохиби бўлган 1 нафар талабага бюджет харажатлари	минг сўм.	153.5	162.7	171.4	172.1	184.8	197.8
	АҚШдолл.	661.5	687.7	724.4	727.4	781.1	836.0
Тўловли асосда ўқиётган 1 нафар талабага харажатлар	минг сўм.	92.3	92.8	96.7	73.7	70.7	72.3
	АҚШдолл.	390.1	392.2	408.7	311.5	298.8	305.6

Манба: Иқтисодий тадқиқотлар марказининг 2007 йилда олий таълим тизими бўйича маъруzasи.

2005 йилда олий ўқув юртининг бир нафар талабага йилига сарфлаган 197,8 минг сўм (161,5 АҚШ доллари) харажати ва стипендия тўловларини хисобга олганда давлат томонидан молиялаштириш талабанинг ўзлаштириш даражасига қараб 25-50 фоизга камайган¹⁰. Колган миқдор кўпинча олий ўқув юртининг энг кичик эҳтиёжларини қоплашга ҳам етмайди. Тақослаш учун: Ушбу даврда Россия олий ўқув юртларида 1 нафар талабага сарфланган харажатлар йилига 23-25 минг рублни (салкам 700-800 евро), Францияда эса 2003 йилда 8,370 еврони ташкил қилган¹¹.

2005/2006 ўқув йилида шартнома асосида ўқиш ҳақи бакалавриат даражасида йўналишига қараб 472,9 минг сўм ёки тахминан 418 АҚШ долларидан (педагогик йўналиш) бошлаб 774 минг сўм ёки 683 АҚШ долларигача (хукуқ, халқаро алоқалар) табақалашган¹². Ушбу суммадан стипендия тўланади. Агарда талабани аълочи деб фараз қиладиган бўлсак, бу ҳолда унинг ўқиш учун тўлаган суммасининг 62,3 фоизидан (хукуқ, халқаро алоқалар) 102 фоизигача (педагогик йўналиш) бўлган қисми унга стипендия

⁹ Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг 2000 йил бошидаги курси бўйича: 1 АҚШ доллари = 236,6 сўм. Манба: ЎЗБЕКИСТОН ИҚТИСОДИЁТИ. 2004 йилнинг 1-чораги учун таҳлилий шарх. 16-бет. 1.4.1-жадвал.

¹⁰ Стипендия миқдори талabalарнинг ўзлаштириш даражасига қараб белгиланади.

¹¹ Каствуева-Жан Т. Россия олий таълимининг «ёрқинлиги ва қашшоқлиги №», Россия ва МДҲ бўйича тадқиқотлар дастури, №14, 2006 йил, сентябрь.

¹² ИТМнинг 2007 йилдаги олий таълим тизими бўйича Маъруzasидан, 2-боб.

тўлашга кетади. Бундан хулоса қилиш мумкинки, олий ўкув юрти талабаларнинг яхши ўқишидан, охир-оқибатда таълим сифатини оширишдан манфаатдор эмас. Рақобат йўклиги ва қўшимча маблағ ишлаб топиш имконининг мавжуд эмаслиги шароитида олий ўкув юртлари амалда ривожланишдан тўхтайдилар, ва улар мутахассис тайёрлаш даражаси ҳамда сифатини оширишга қизиқмайдилар.

1-қўшимча. Олий ўкув юртларининг илмий-методик и техникавий базаси

Иктисодий олий ўкув юртлари ўқитувчилари билан чукур сұхбатлашиш жараёнда ўқитувчиларнинг 57 физија компьютерлар ва жиҳозланган аудиториялар сонининг етарили эмаслиги сабабли ўқитишининг янги методларидан фойдаланиш муаммо эканлигини қайд этдилар. Кўпгина ўкув юртларида машгулотларда ва мустакил ишлаш жараёнда билим олишнинг энг тезкор, имконли ва интерактив усули бўлган Интернетдан жуда кам фойдаланилади.

Кутубхоналарда китоб фонди ҳар йили тўлдирилишига қарамасдан сифатли ўкув материаллари билан таъминлаш ҳамон ўткир муаммолигича қолмоқда. Дарслекларни ишлаб чиқиш ва чоп этиш маъмурӣ тартибда амалга оширилади. Муаллифларни моддий рағбатлантириш заифлиги, охир-оқибатда ўқув-методик адабиётларнинг сифати жуда паст бўлишига олиб келмоқда. Ўкув адабиётлари билан таъминлаш масаласи миллӣ мактаблар, лицейлар ва коллежларни тамомлаётган абитуриентларнинг лотин ёзувидаги ўқиганликлари туфайли янада мураккаблашади. Зоро олий ўкув юртлари кутубхоналаридағи дарслекларнинг асосий қисми, шунингдек Интернет-сайтлар ва босма наширлар асоссан кирилча ҳарфларда чоп этилган, яъни мактаблар, касб-хунар коллежлари ва академик лицейларнинг бутунги битирувчилири улардан жуда кийинчилик билан фойдаланишлари мумкин. Айрим ҳолларда талабалар нафакат қўшимча адабиётга, балки энг зарур дарслеклар тўпламига ҳам эга эмаслар¹³.

Олий таълим харажатларини режалаштириш ва давлат томонидан молиялаштиришнинг амалдаги тизими бюджет маблағларидан самарали фойдаланишни қийинлаштиради. Харажатлар базавий усул асосида, яъни ўтган йили эришилган даражадан келиб чиқкан ҳолда аниқланади. Бундай ёндашув таълим муассасалари раҳбарларини уларга ажратилган маблағлардан самарали фойдаланишга ундамайди, чунки жорий йилда қанча ресурслар тежаб қолинса кейинги йилда бюджет томонидан молиялаштириш айнан шу сумма миқдорида қисқартирилади.

1999 йилда бюджет ташкилотларини молиялаштиришнинг янги тартиби жорий этилиши билан бюджетдан ташқари ресурслардан нисбатан қулаги ва самарали фойдаланиш имкониятларини кенгайтириш кўзда тутилган эди. Бироқ бунда ўрнатилган чекловлар ва маблағлардан фойдаланиш устуворлиги белгилаб қўйилгалиги вазиятни сезиларли даражада ўзгартирмади. Натижада ривожлантириш жамғармаси ресурсларининг асосий қисми кредиторлик қарзларини тўлаш ва моддий-техника базасини мустаҳкамлашга йўналтирилмоқда. Бунда умумий таълимга сарфланган умумий харажатларда иш ҳақининг солиштирма салмоғи деярли ўзгаришсиз қолмоқда. Иш ҳақи миқдорининг пастлиги олий ўкув юртлари кадрлар салоҳиятининг ёмонлашуви, таълим соҳасида турли тартибузарликлар содир этилиши, профессор-ўқитувчилар ва маъмурӣ ходимлар ўртасида коррупция тамойилларининг кучайиши омилларидан бирига айланмоқда.

2-қўшимча. Олий ўкув юртларининг кадрлар салоҳияти.

КТМДни амалга ошириш доирасида кўрилган чора-тајбирлар кадрлар салоҳиятининг миқдор жихатдан ортишига олиб келди, бу эса талабалар сони бўйича битта ўқитувчи тўғри келадиган оғирликни бироз енгиллатиши имконини берди. Айни пайтда кўччилик олий ўкув юртларида кадрларнинг кексайиб колгандилиги муаммоси мавжуд. Катта ёшли ўқитувчиларнинг янги шароитларга, ўқитиш усулларига мослашиши жуда кийин кечади. Иш ҳақи миқдорининг юкори эмаслиги туфайли ёш мутахассислар этишмайди. Олий ўкув юрти ўқитувчининг иш ҳақи барча қўшимча тўловлар, мукофотлар ва имтиёзларни қўшиб хисоблаганда мамлакатдаги ўргача иш ҳақи даражасининг 70 фойзига тенг¹⁴.

Профессор-ўқитувчилар таркибининг нисбатан жуда оз даромад олиши ва юкори малакали ўқитувчи билан оддий ўқитувчи меҳнатига ҳақ тўлашдаги фарқнинг жуда камлиги илмий-тадқиқот фаoliyatiни хам рағбатлантирмайди. Сўнгги беш йил давомида аспирантлар, докторантлар сони кискариб бормоқда. Ўқиш жараёнини ўз вактида диссертация химоқ қилиш билан ниҳоясига етказган шахслар сони жуда кам. Бунинг оқибатида ўқитувчилар таркибида илмий унвон ва илмий даражага эга бўлган шахслар сони камайиб бормоқда, бу эса ўқитиши ва илмий тадқиқотлар сифатига таъсир кўрсатмасдан қолмайди¹⁵.

¹³ Олий ўкув юртларининг ўкув-методик адабиётлар билан таъминланганлигини баҳолаш 2006 йилда Ўрга маҳсус, касбий ва олий таълим маркази томонидан ўтказилган.

¹⁴ Айни пайтда меҳнатга ҳақ тўлашни малакасига қараб табакалаштириш хеч кандай рағбатлантирувчи таъсир кўрсатмайди. Жумладан, олий-ўкув юртларининг профессор-ўқитувчилари таркибига 5 тоифадаги лавозимлар киради (тариф сектасининг 11-19 разрядлари). Разрядлар ўртасида фарқ 4,61 минг сўмни (\$3 дан сал кўпроқ) ташкил килади. Шунинг учун кафедра мудири гарчи ассистенидан 9 разрядга юкори бўлса ҳам ундан фақат 1,44 баравер кўп иш ҳақи олади, холос.

¹⁵ Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотларига кўра, бир нафар фан номзодига 41 та талаба, фан докторига эса 188 нафар талаба тўғри келади.

Ўзбекистонда 2001/2002 ўкув йилидан бошлаб тижорат банклари томонидан республика олий ўкув юртларида тўлов-шартнома асосида таълим олаётган талабаларга таълим кредитларини бериш амалга жорий этилган¹⁶. Бунда тижорат банкларида кредитларни уларнинг асосий суммасини ўкув юртини тамомлагандан сўнг тўлаш каби имтиёзли давр билан бериш; таълим кредитлари бўйича фоиз ставкаларини Марказий банкнинг амалдаги кайта молиялаш ставкасидан юқори бўлмаган микдорда белгилаш тавсия қилинган¹⁷.

Бугунги кунда Ўзбекистонда таълим кредитларини ажратиш "Ўзсаноаткуришибанк", "Ипотекабанк", "Агробанк", "Ипак йўли" банки, "Алоқабанк", "Трастбанк", шунингдек айрим кредит ўюшмалари томонидан амалга оширилмоқда. Амал қилиш муддати: бакалавриат учун - 10 йил, магистратура учун - 5 йил. Таълим учун кредитни талабадан ташқари унинг отаоналари ёки васийлари ҳам олиши мумкин. Бироқ Ўзбекистон олий ўкув юртларида таълим кредитларидан фойдаланган талабалар сони турли маълумотларга кўра, ўқиётган талабалар сонининг 10 фоиздан камроғини ташкил қиласди. Бу энг аввало кредит бўйича ўзгарувчан, бироқ умуман олганда юқори бўлган фоиз ставкаси -йилига 14 фоиз, кредит қайтарилишининг таъминоти ҳақидаги хужжат, бошқача қилиб айтганда гаров тақдим этиш зарурлиги ва асосий қарзни қайтариш муддати жуда кисқа - олий ўкув юртини тамомлагандан кейин 3 ойни ташкил этиши билан боғлиқдир.

Ўзбекистонда олий мактаб ривожига молиявий ресурсларнинг чекланганлиги билан бир қаторда ҳали кўп жиҳатдан маъмурий-буйруқбозлик тизими элементларини ўзида саклаб қолган давлат томонидан тартибга солишининг мавжуд модели ҳам тўсқинлик қилмоқда. Ушбу соҳани тартибга солишда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси, Олий ва ўрта-маҳсус таълим вазирлиги кенг ваколатларга эга. Бошқарув органлари томонидан ташкилий, молиявий ва таълим фаолияти йўналишларининг батафсил белгилаб берилиши олий ўкув юртларини ривожлантириш учун шарт-шароитларга имкон бермагани ҳолда улар ўртасидаги рақобатни чеклайди¹⁸.

Профессор-ўқитувчилар таркибиغا ҳақ тўлаш, ҳар бир олий ўкув юрти учун грант ва тўлов-шартнома асосида талабаларни ўқишга қабул қилиш квоталари, ўқиш учун тўланадиган ҳақ микдори давлат томонидан белгилаб берилади. Олий ва ўрта-маҳсус таълим вазирлиги ҳатто талабаларнинг дарсга қатнашини, педагоглар томонидан аудиториядан ташқари ўтказилган тадбирлар сонини, ташкил этилган тўгараклар сони ва шаклларини ҳам назорат қиласди. Янги бакалавриат йўналишлари ва магистратура мутахассисликларини жорий этишни асослашнинг анча мураккаб ва узоқ давом этадиган жараён эканлигини алоҳида қайд этиш зарур. Олий ўкув юртлари маъмуриятлари ва Кенгашлари унчалик аҳамиятсиз таркибий ўзгартиришларни ҳам амалга оширишга ҳақли эмаслар. Ҳатто факультетлар, кафедралар ва ўкув муассасасининг бошқа таркибий бўлинмалари номи ва сони белгилаб берилади. Келишишнинг қўплиги ва бюрократик тўсиқлар олий ўкув юртларининг меҳнат бозори эҳтиёжини аниқлаш ва ўз фаолиятини шу асосда куришга интилишларини сезиларли даражада чеклайди.

Бакалавриат ва магистратуранинг барча йўналишларига оид ўкув режаларида Олий ва ўрта-маҳсус таълим вазирлиги томонидан тасдиқланган, демакки мажбурий бўлган курслар ва фанлар улушининг кўплиги (85-90 фоиз) ҳам тезкор муносабат билдиришга йўл қўймайди. Айни пайтда ушбу йўналишдаги ўкув предметларининг катта улуши кўпинча битирувчини чуқур профессионал тайёрлашга кам йўналтиради. Таълимни тўлов-шартнома асосида ташкил қилишининг белгилаб берилган механизмлари ва тартиблари олий ўкув юртларининг бюджетдан ташқари маблағлардан фойдаланиш имкониятларини чеклайди. Олий ўкув юртларида ўқиш учун тўлов микдори Молия вазирлиги, Иқтисодиёт вазирлиги ва бошқа манфаатдор томонлар билан келишган ҳолда

¹⁶ Таълим кредитлари республиканинг ўқиш учун олий ўкув юртларида тўлов-шартнома асосида қабул қилинган фуқароларига уларнинг ота-оналарига ва васийларига берилади.

¹⁷ Шунингдек, етимлар, интернет уйлари тарбияланувчилари ва болаликдан I ва II гурух ногиронлари; кам таъминланган онлалардан бўлган талабалар учун имтиёзли кредитлар тизими мавжуд бўлиб, бунда кредит учун хисобланган фоиз тўловлари суммасининг 50 фоизи ўрнатилган тартибда Давлат бандликка кўмаклашиш жамғармаси маблағлари хисобидан қопланади.

¹⁸ Карапн.: Бекмурадов А. Университетская автономия. «Экономическое обозрение» журнали, № 1, 2007 й.

Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланади. Натижада таълим сифати, мавжуд кадрлар потенциали, моддий-техник базаси қандайлигидан қатъий назар барча олий ўқув юртларида бир мутахассислик бўйича бир хил тўлов миқдори белгиланади.

2. ЎЗБЕКИСТОН ОЛИЙ ТАЪЛИМИ ЖАҲОН ТАЪЛИМ ТИЗИМЛАРИНИНГ УЗВИЙ БЎҒИНИ СИФАТИДА

2.1. Ўзбекистоннинг жаҳон таълим жараёнига қўшилиши

1991-1997 йилларда Ўзбекистон олий таълим тизимида амалга оширилган ислоҳот ва КТМДнинг қабул қилиниши мамлакат таълим тизимининг жаҳон таълим жараёнига босқичма-босқич қўшилишига кўмаклашди. Ўз миллий таълим моделини яратар экан, Ўзбекистон олий даражада таълим бериладиган мамлакатларнинг ўзини оқлаган тажрибасига, шу жумладан Ўзбекистон расман иштирокчи хисобланмаган Болонья жараёни қоидаларига асосланди¹⁹. Болонья жараёни олий таълим маданияти ва сифатини такомиллаштиришга рағбатлантирувчи таъсир кўрсатади. Ўзбекистон олий таълим тизимида бу олий ўқув юртларини аттестация қилиш орқали амалга оширилади. Ҳар бир олий ўқув юрти беш йилда бир марта Вазирлар Маҳкамаси хузуридаги Давлат тест маркази томонидан амалга ошириладиган аттестациядан ўтади. Аттестация ўқув жараёни сифати, ўқитувчилар малакаси, ўқув муассасасининг давлат таълим стандартларига мувофиқ ҳолда хизмат кўрсатишга тайёрлигини баҳолаш борасида ишлаб чиқилган мезонлар асосида ўтказилади.

Олий таълим асосий расмий хусусиятларига кўра, ЮНЕСКОнинг Бош конференцияси томонидан 1997 йилда қабул қилинган Таълимни Халқаро Стандарт таснифлаш (TXCT) томонидан тавсия этилган стандартларга жавоб беради. TXCT тақкослама кўрсаткичларни тўплаш, қайта ишлаш ва таҳлил қилиш воситаси хисоблангани ҳолда миллий таълим моделларини ислоҳ қилишда тўғрилаш, баъзан эса ўзгартириш ва тузатишлар киритишга ёрдам беради. Маълумки, икки асосий йўналиш: таълим босқичи ва таълим соҳаси бўйича тавсифланадиган таълим дастурлари халқаро таснифлашда ҳисоб бошлиш бирлиги сифатида чиқади²⁰.

2.2. Айрим ривожланган давлатлар ва ўтиш даври иқтисодиётини бошдан кечираётган мамлакатлар тажрибаси шарҳи

Олий таълим олишга интилиш XXI асрда жаҳоннинг кўпчилик иқтисодий ривожланган мамлакатларига хос тамойилга айланди. Масалан, 1997 йилда Иқтисодий ва ижтимоий ривожланиш ташкилоти (ИИРТ) мамлакатларида 25-34 ёшли аҳолининг салкам 14 фоизи олий маълумотга эга бўлган бўлса, 2002 йилга келиб бу кўрсаткич 18 фоизга етди²¹.

3-қўшимча. Янги шароитларда таълимнинг ўрни.

Глобаллашув шароитида мамлакатнинг инновацион ривожланиши ракобатбардош бўлишнинг ҳал кипувчи омилларидан бирига айланган пайдо ахолининг юкори таълим даражаси мамлакатнинг “олий” жамиятта тааллукликийни хис этиш имконини берадиган нуфузлилик белгиси эмас, балки яшовчанлик омили ва иқтисодий, унинг кетидан сиёсий мустакиллик гаровидир.

Манба: ИРММ 2007/2008

¹⁹ Университет таълим министрлиги, таълимнинг устуворлиги, таълим стандартларини яратиш булар Европа ва Ўзбекистон таълим тизимларидағи ўхшашиб кўрсаткичларнинг ҳали тўлик бўлмаган рўйхатидир. Мобилик схемаларини ишлаб чиқиш ва қабул қилишга, чет эл олий ўқув юртлари билан таълим дастурлари, амалий тайёрлаш ва илмий тадқикотлар ўтказиш борасида кўшима дастурлар тузишга эътибор каратилмоқда.

²⁰ Ўзбекистон олий таълим тизимининг жаҳон тамойилларига мувофиқлиги ИРММ 2007/2008 3-бобида батағфисл кўриб чиқилган.

²¹ Education at Glance, 2002. OECD in Figures, 2002.14 Report OECD, The roles of tertiary institutes and colleges, 2004.

Бугунги кунда Европа мамлакатларида олий маълумотли мутахассислар учун мўлжалланган иш ўринлари улуши 30-40 фоизга етмоқда. Айни пайтда қайд этиладики, олий маълумот дипломли мутахассислар даромадларини камида 1,5-2 бараварга оширади. Кўпинча иш берувчилар олий маълумотга касбий вазифаларни ўзлаштириш учун дастлабки боскич сифатида қарайдилар. Бу таълим тизимини доимо ислоҳ килиб бориш, мавжуд параметрлар ва стандартларни қайта баҳолаш заруратини келтириб чиқаради.

Мехнат бозори талабларига мос келадиган малакали мутахассисларни тайёрлашни тўлиқ даражада таъминлаш учун олий таълимни молиялаштириш масалаларини қайта кўриб чиқиш зарур.

4-қўшимча. Олий ўкув юргларини натижага қараб давлат томонидан молиялаштириш борасидаги жаҳон тажрибаси.

Кенинг турли-туманикка қарамасдан жаҳон амалиётида натижага асосида молиялаштиришни 2 та асосий услугга: 1) доимий индикаторлар асосида ва 2) муайян муддатга тузилган шартномалар асосида молиялаштириш методига ажратиш мумкин. Индикаторлар тизими ўз навбатида яна икки турга бўлинади: бир мезонли ва кўп мезонли.

Бир мезонли тизим. Францияда молиялаштиришнинг 50 фоизи жон бошига қараб ажратиласи (курслар ва мутахассисларлар бўйича фарқланади). Белгиланган миқдор олий ўкув юргига бюджетда алоҳида қаторда берилади, бу маблаглардан фойдаланишида мустакилликни таъминланади. Бундай тизими кўллаш жуда осон. Данияда бўлса молиялаштиришнинг 30-50 фоизи имтиҳон топширган талабалар сонига қараб таксимланади. Бу таълим сифатини назорат килишининг самарали тизими мавжуд бўлган тақдирда максадга мувофиқидир. Голландияда эса олий ўкув юрглари молиялаштиришнинг 50 фоизини битирувчилар сонига қараб оладилар. Кескин ўзгаришларнинг олдини олиши максадида молиялаштириш миқдори ўртacha 2 йилдаги битирувчилар сони кўрсаткичи асосида хисобланади.

Кўп мезонли тизим. Жанубий Африка Республикасида олий таълим учун харажатларнинг 89 фоизи бир нечта мезонлар асосида таксимланади. Таълим вазирлиги ҳар йили ушбу кўрсаткичларни тузиш ва уларнинг ҳар бирини вазнини аниглаш бўйича алоҳида кўлланма чоп этади. Амалда паст натижага олий ўкув юрглари ҳам фаoliyат натижаларини яхшилашга доир режалари мавжуд бўлган тақдирда барibir молиялаштириш оладилар, чунки бундай олий ўкув юрглари давлат томонидан молиялаштирилмаса ёпилишга мажбур бўладилар.

Натижадорликни баҳолаш асосидаги шартномалар. Францияда молиялаштиришнинг 30 фоизи давлат билан олий ўкув юрглари ўртасида тузилган шартномалар асосида берилади. Шартномалар таълим вазирлиги билан ҳар бир олий ўкув юрги ўртасида ўтказилган музокаралар асосида 4 йил муддатга тузилади. Финландияда эса бундай шартномалар 3 йилга тузилади.

Манба: Approaches to result based funding in tertiary education: Identifying finance reform options for Chile. World Bank, 2004.

Хисоб-китобларнинг кўрсатишича: ўтиш даври иқтисодиётини бошдан кечираётган мамлакатлар ичida аҳолини олий таълим билан қамраб олишга доир ўртacha натижага эришиш учун олий таълимга инвестицияни ЯИМнинг 0,6 фоизидан 1,4 фоизигача ошириш зарур. Яқин келажакда давлат инвестициялари хисобидан олий мактабни молиялаштириш кўлламини мазкур даражагача кенгайтиришнинг иложи йўқ ва у мақсаддага мувофиқ ҳам эмас. Ушбу масалани ҳал этиш тадбиркорлар доираларининг таълим жараёнидаги ва уларнинг хусусий сектордан молиялаштиришдаги иштирокини кенгайтириш билан боғлиқ. Ҳозирги пайтда бу олий таълимга инвестицияларни оширишнинг асосий потенциал манбаларидан биридир.

Сўнги йилларда талабаларга ёрдам бераётган мамлакатлар уни академик кўрсаткичлар билан боғлиқ қилиб қўймоқдалар, бироқ ушбу талаблар даражаси турлича. Масалан, Буюк Британияда ёки Данияда талабалардан фақат ўқишига фаол муносабатда бўлиш талаб этилади. Норвегияда эса имтиҳонларни режа асосида топшириш талаб этилади. Швецияда бўлса талабалар курс бўйича имтиҳонни белгиланган вақт давомида топширишлари шарт. Голландияда 1996 йилдан бошлаб асосий грантлар ўзлаштиришга боғлиқ қилиб қўйилган грантлар билан алмаштирилган. Кўпчилик ривожланган мамлакатларнинг таълимни кредитлаш тизимларида давлат билан биргаликда хусусий сектор ҳам иштирок этади. Таълим кредитлари ҳатто олий маълумот олиш учун тўлов турли даражадаги бюджетлар томонидан қопланадиган мамлакатларда (масалан, Германия, Швеция) ҳам кенг тарқалган. Талабалар одатда қўшимча харажатлар яшаш, ўкув адабиётлари ва х.к. учун кредит оладилар. Кўпгина ривожланган мамлакатларда таълим кредитлари тизими XX асрнинг 70-80 йилларида ишлаб чиқилган ва жорий этилган бўлиб, ҳозиргача унга ўзгаришишлар киритиб келинмоқда.

Европанинг нуфузли илмий марказлари жаҳон таълим тизимларида замонавий тамойилларни тадқиқ қилишда борган сайин Осиё моделини кўп тилга олмоқдалар. Айни пайтда олимлар ўзини аста-секин кўрсатишини бошлаётган Осиё таълим тизими моделида таълимни бошқариш жараёнда Осиё

мамлакатларига хос бўлган хусусият билан ушбу қитъя ташқарисидан, хусусан АҚШ ва Буюк Британиядан намуна олинган институционал тузилмалар ва элементлар ўзига хос тарзда йўғунлашиб кетганини рад этмайдилар.

Тадқиқотларда Япония, шунингдек «Осиё йўлбарслари» ҳисобланган тўртта бошқа мамлакат (Жанубий Корея, Тайвань, Сингапур ва Гонконг)нинг таълим тузилмаси ва таркибига алоҳида эътибор қаратилади. Уларнинг жаҳон бозорига шиддат билан кириб бориши кўп жихатдан устуворликларнинг тўғри танлангани билан изохланади. Унчалик катта бўлмаган худудларга эга бўлган, бирон-бир фойдали қазилма захиралари мавжуд бўлмаган бир шароитда давлатлар таълимга маблағ сарфлади. Ушбу мамлакатлар хукуматларининг фикрича, факат юкори маълумотли кишигина ўзининг ақлий қобилияти ва янгиликка интилиши билан мамлакатни камбағаллик ва техникавий қолоқлиқдан шиддатли ривожланишга олиб чиқиши, “иктисодий мўъжиза” яратишга қодирдир. Кейинчалик Малайзия, Хитой, Хиндистон, Туркия ва турли табиий-ресурс салоҳиятига эга бўлган бошқа Осиё мамлакатлари ҳам таълимнинг аҳамиятига шу даражада эътибор қарата бошладилар.

Тадқиқотчиларнинг қайд этишларича, миллий ва тарихий анъаналар, ҳалқ менталитети ҳам таълимда муваффакиятли натижаларга эришишда ва у билан боғлиқ илмий-техникавий прогрессда муҳим омил бўлиб хизмат қилди. Замонавий корейс онгидаги нуфузли университетлардан бирида таълим олиш муқаддас бурчга айланиб қолган. Корейс олий таълими бир вақтнинг ўзида ҳам барчага тенг ва нуфузли ҳисобланади. Бир томондан Ҳукумат олий таълим олиш учун “тенг имкониятлар” сиёсатини онгли равищда ва изчил амалга оширмоқда, иккинчи томондан корейс олий ўқув юртлари аниқ иерархик пирамидани ҳосил қилиб, унда турли университетлар дипломларининг “баҳоланиши” турлича бўлиши мумкин. Бундай мувозанатлаштирилган ва пухта ўйланган сиёсат ўзининг ижобий самараларини берди. 2005 йилга келиб Жанубий Кореяда 25-34 ёшли кишиларнинг 97 фоизи олий маълумотга эга эдилар. Таққослаш учун, 1960 йилларда Жанубий Кореяning миллий даромадидан паст эди, таълим малакаланиши бўйича эса Жанубий Корея Иктисодий ва ижтимоий ривожланиш ташкилотининг 30 мамлакати рейтингида энг қолоқ мамлакатлар қаторида эди. Эришилган муваффакият шундан иборатки, мамлакат ўз аҳолисининг таълимга бўлган муносабатини ўзgartаришга ва талабнинг ўсишига мос тарзда жавоб берга олишга эришди²².

2-жадвал. Ж. Кореяning инсон тараққиёти индекси ва унинг компонентлари (1975 - 2007 й.)

Йилга кадар	Инсон тараққиёти индекси	ИТИ компонентлари		
		Кутилаётган умр давомийлиги индекси	Таълим даражаси индекси	ЯИМ индекси
1975	0,713**
1980	0,722*
1985	0,760*
1990	0,802*
1991	0,859
1992	0,882	0,770	0,910	0,882
1993	0,886	0,770	0,920	0,970
1994	0,890	0,770	0,930	0,970
1995	0,894	0,780	0,930	0,970
1997	0,852	0,790	0,950	0,820
1998	0,854	0,790	0,950	0,820
1999	0,875	0,830	0,950	0,840
2000	0,882	0,830	0,950	0,860
2001	0,879	0,840	0,960	0,840
2002	0,888	0,840	0,970	0,860
2003	0,901	0,870	0,970	0,870
2004	0,912	0,870	0,980	0,890
2005	0,927*	0,882	0,980	0,900

²² Schleicher Andreas. The Economics of Knowledge: Why Education is Key for Europe's Success // Policy brief. The Lisbon Council. 2006.

2006	0,933*
2007	0,937*	0,904	0,988	0,920

Манба: Инсон тараккиётига доир глобал хисобот 1993-2009, БМТРД.

* ИТГХ 2009, 165 бет

** ИТГХ 2007/2008, 234 бет

Япония. Японияда меҳнатга қобилиятли 25-65 ёшли аҳолининг 42 фоизи олий маълумотга эга. Бу мамлакатда ишлаб чиқариш юқори даражада автоматлаштирилганлиги ва у оддий ишчилардан ҳам юқори даражадаги тайёргарлик талаб қилиши билан изоҳланади. Таълим эндиликда факат “оқ ёқалилар”нинг имтиёзи бўлмай колди. Бугунги кунда мамлакатда 600 та университет, шу жумладан 425та хусусий университет мавжуд бўлиб, уларда 2,5 млн.нафар талаба таҳсил олмоқда. Япониянинг олий таълим тизими ғайритабиийdir. Сўнгти ўн йилликларда рўй берган барча ўзгаришларга қарамасдан у жаҳондаги энг консерватив ва ўзига хос таълимлигича қолмокда. Бироқ таълим тизимини ислоҳ қилиш орқали япон жамиятини янгилаш рўй берган: ғарбча шаклдаги япон таълим тизими асоси курилган XIX аср охиридаги дастлабки модернизациядан бошлаб то ўкув муассасаларнинг анъанавий ўз кобигидан чиқмаслиги ва ялпи қарамлигига қарши қаратилган сўнгги ислоҳотларгача шундай бўлган.

Ҳукумат томонидан 2001 йилда бошланган ислоҳот олий ўкув юртларини нисбатан катта мустақиллика эга бўлган университет корпорацияларига бирлаштиришни кўзда тутади. Корпорациялар нафакат университет бинолари ва ер майдонларини мулк қилиб олади, балки улар амалда тўлиқ автономияга эга бўладилар. Бу ислоҳот муаллифларининг фикрича, нафакат олий ўкув юртнинг ўз дипломининг сифати учун масъулиятини кучайтиради, балки раҳбариятнинг фаннинг бизнес билан алоқаларини йўлга қўйишга йўналтирилган фаолиятини кучайтиришга ундейди. Корпорациялар ўз дастурлари ва ўкув режаларини яратишлари, ўз университетининг ихтисослашувини топиши, эркин либераллаштириш ва диверсификациялаш сиёсати юритиш имкониятидан тўлақонли фойдаланиши лозим. Олий ўкув юртлари ва тадқиқот институтларининг бошланган интеграциялашув жараёнлари ислоҳотларнинг ижобий натижалари бўлди. Бизнес ва таълим кооперацияси, илмий марказлар ва университетларнинг интеграциялашви, олий ўкув юртларининг маъмурий автономияси бугунги кун Япония таълим тизимини ислоҳ қилиш натижаларидир²³.

Хитой. Хитойда кўп босқичли олий таълим тизими шаклланган. Сўнгги 5 йил ичида мамлакатда олий ўкув юртлари сони деярли икки марта га ошди ва 2007 йилга келиб 2200 тага етди. Хитойда ўқиш учун ҳамма пул тўлаши шарт, стипендиялар тизими амал қиласди. Олий ўкув юртлари битирувчилари мустақил равишда ишга жойлашадилар ёки аспирантурага кирадилар. Хитой олий ўкув юрти ўз талabalарини ўқиш ва стажировка учун чет элга жўнатиши мумкин. Олий таълим қўлами бўйича Хитой жаҳонда биринчи ўринни эгаллади. Британиянинг «The Times» журналининг 2009 йилдаги сўнгги рейтингида Хитойнинг олтита олий ўкув юрти жаҳондаги 200 та энг яхши университетлар қаторидан жой олган²⁴. Ушбу рўйхатда Пекин университети 52-ўринда турибди. Тақослаш учун: МДУ бу рўйхатда 155-инчи. Хитой бизнес мактабларининг нуфузи ортди. Улардан энг яхшии Шанхайнинг CEIBS мактаби бўлиб, у «Financial Times Executive» MBA Rankings бўйича 2009 йилда 100 энг яхши мактаб ичида 22-ўринни эгаллади²⁵. 2006 йилда у 21-ўринда эди, 2001 йилда эса энг яхши юзталикка умуман кирмаганди. Ислоҳотларнинг дастлабки беш йили давомида Хитой олий ўкув юртларини давлат томонидан молиялаштириш икки мартадан ортикроқقا ўсида ва йилига \$10,4 млрд.га етди. Қўшимча харажатларнинг бир қисми хорижда муваффақиятга эришган олимларни олиб келишга йўналтирилди: уларга ҳатто америкаликлар ўлчови бўйича ҳам яхшигина маошлар таклиф қилинди ва ғарбдагидек меҳнат шароитлари яратилди.

Гарчи Хитойдаги барча ўкув муассасалари тўлиқ давлат қарамоғида бўлса ҳам барча ўкув муассасалари учун ягона бўлган дастур мавжуд эмас. Ҳар бир олий ўкув юрти нафакат ўз ўқитиш методикасини ишлаб чиқади, балки у

²³ Манба: <http://www.platobraz.ru/text7-8/nomer7-8japan.shtml>.

²⁴ <http://www.timeshighereducation.co.uk>.

²⁵ <http://rankings.ft.com/businessschoolrankings/global-mba-rankings>.

талабаларнинг ўзлаштиришлари ва ўқув фанларининг ўтилиш сифати устидан ўз назорат шаклларини ўрнатади. Бир ўқув юртида юзлаб турли мутахассислар тайёрланиши мумкин бўлган европа ва америка олий ўқув юртларидан фарқли равиша Хитой олий ўқув юртлари фақат муайян соҳаларга ихтисослашган: педагогик, техник, лингвистик ва бошқа олий ўқув юртлари мавжуд²⁶.

Россия Федерацияси. Мана икки йилдан бўён Болонъя жараёни²⁷ иштирокчиси ҳисобланган Россияда олий таълим секинлик билан бўлса-да ислоҳ қилинмоқда. У ерда икки даражали олий таълим тизими ўзбекистондан кеч жорий этилди, аммо бакалавриат ва магистр билан бир қаторда ҳозирча “дипломли мутахассис” даражаси ҳам сақланиб турибди. Тўғриси, Россиянинг энг нуфузли университетларидан бири бўлган М.Ломоносов номидаги Москва Давлат Университети Болонъя жараёнини қўллаб-куvvatlamadi. Ва бу биринчидан бундай даражадаги олий ўқув юртларининг анча ўз нуфузига эга эканлиги ва уларнинг Европа инновацион тизимларига қарама-қарши равиша анъанавий “фундаментал таълим” позициясида қаттиқ туриб олишлари мумкинлиги кўрсаткичидир. Иккинчидан, бу таълимни бошқариш тизими олий ўқув юрти учун аҳамиятли бўлган қарорни қабул қилишда олий ўқув юртларига етарлича мустақиллик берадиган даражада либераллашганидан далолатdir.

Бугунги кунда Россия ўзининг бутун илгариги тарихи, шу жумладан совет даври тарихидаги энг кўп талабага эга: 650 дан ортиқ олий ўқув юртида 1,5 млн.нафар талаба таҳсил олмоқда. 2004-2005 йилларда давлат олий ўқув юртларидаги талабалар сони 10 000 нафар ахолига 419 кишини ташкил қилди. Шу билан бирга айнан шу сонли ахолига факат 170 нафар бюджет жойи ажратилди, холос. 2009 йилга келиб ҳар минг нафар мактаб битирувчисига 420 тадан давлат томонидан тўланадиган жой ажратилди.

Россия меҳнат бозори иқтисодчилар ва юристлар билан тўлиб-тошган, айни вақтда саноатда ўрта бўғин раҳбарлари, мухандислар ва техник менежерлар етишмовчилиги мавжуд (масалан, мухандислар тайёрлашга алоҳида эътибор қарататётган Ҳиндистондан фарқли равиша). Сўнгги пайтда ўз ходимларига зарур даражадаги таъминлаш учун саноат гурӯҳларининг таълим соҳасига бўлган қизиқишлари сезиларли даражада ортди²⁸.

2.1. Чет мамлакатларда таълимни бошқариш тизимлари: Ўзбекистон учун сабоклар

Мамлакат таълим тизимини ислоҳ қилишнинг энг мухим йўналиши давлат томонидан тартибга солишини чеклаш ва бир вақтнинг ўзида ташкилий, молиявий ва энг асосийси таълим соҳаларида олий ўқув юртлари мустақиллигини кенгайтиришдан иборатдир. “Элита рўйхати”га кирувчи мамлакатларда мазкур тамойил олий мактабнинг фундаментал принципларидан бири қилиб белгиланган.

Жаҳон тажрибасига таянган ҳолда марказий давлат органи (вазирлик) ваколатларини беришни учта асосий моделга ажратиш мумкин: 1) ваколатлар худудий бошқарув органига берилади, 2) ихтисослаштирилган агентлика (воситачи ташкилот) берилади ва 3) бевосита олий ўқув юртига берилади²⁹.

Биринчи модель кўпроқ федератив тузилишга эга бўлган ва унчалик марказлашмаган мамлакатларга мос келади. Ўзбекистонда ушбу моделдан

²⁶ Хитойда олий таълим (2006-05-25) <http://www.partnerly.cn>.

²⁷ <http://www.bologna.spbu.ru/>

²⁸ Россия Федерацияси Жамоатчилик палатасининг “Таълим ва жамият. Россия ўз келажаги учун маблаг сарфлашга тайёрми” номли маъruzасида кайд этилишича, катор саноат корпорациялари раҳбарлари, жумладан Северсталь, Сухой, Билайн, РусАл ва бошқа корпорациялар раҳбарлари олий ўқув юртлари билан ассоциациялар ташкил этиш, ўз олий ўқув юртларини ёки факультетларини ташкил этиш истагини билдирганлар. Ҳамкорликнинг яна бир намунаси сифатида 2006 йил апрель ойида РусНефть билан МДУ ўртасида Москва университети негизида факультет макомига эга бўлган “Москва Давлат Университетининг инновацион бизнес олий мактаби”ни ташкил этиш максадида битим тузилганлигини келтириш мумкин.

²⁹ Бу моделлар Таълим вазирлиги томонидан айрим ваколатларни янги ўқув юртлари ташкил этиши доирасида бошқа идораларга берилишининг турли моделларни мавжуд бўлишини инкор этмайди. Бунга тармок олий ўқув юртларини ташкил этишини мисол килиб келтириш мумкин. Бу ҳолда Ўзбекистонда молиялаштириш тегишли тармок Вазирлиги, идора, концерн орқали амалга оширилади ва улар талабалар ва профессор-ўқитувчлар таркибини кўшимарагбатлантиришнинг турли механизмларини жорий этиши ваколатига жга бўладилар. Ушбу вазирликлар, идоралар, концернлар раҳбарлари тегишли олий ўқув юртларида ўқув-методик базани ишлаб чиқиши ва ўқув жараёнини ташкил этишда иштирок этадилар.

фойдаланиш маҳаллий даражада маъмурий-бошқарув потенциалининг етарли эмаслиги туфайли анча қийин кечади. **Иккинчи модель** ушбу ташкилотнинг Олий ва ўрта-махсус таълим вазирлигига ўхшаб қолиш хавфини туғдиради. **Учинчи модель** доирасида Олий ва ўрта-махсус таълим вазирлигининг роли стратегик бошқарув даражасигача туширилади. Қолган барчаси - оператив ва тактик бошқарувни олий ўкув юртларининг ўзлари ҳал қилишлари зарур. **Ўзбекистон шароитида учинчи модель - олий ўкув юртларига қўпроқ автономия берииш моделидан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.**

Бугунги кунда университет ижтимоий-иктисодий ривожланиш бевосита таъсир кўрсатиши, фундаментал билимларга асосланган ва айни вақтда амалиётга йўналтирилган инновацияларнинг ўзига хос донори сифати чикиши мумкин ва шарт. Ахборот технологияларининг замонавий жамияти унинг фуқаролари мустақил, фаол иш олиб боришига, қарорлар қабул қилишга, ўзгариб бораётган турмуш шароитларига тез мослашишга қодирлигидан кўп даражада манфаатдордир. Ушбу вазифаларни хаётга тадбиқ этиш учун ийрик ва ўрта бизнес, таълим муассасаларининг касбий уюшмалари, педагоглар ва илмий ходимлар, ота-оналар ва жамоат ташкилотларининг давлат таълим сиёсатини амалга оширишдаги иштироки шаклини такомиллаштириш механизларини ишлаб чиқиши ва уларнинг иштирокини фаоллаштириш зарур. Олий ўкув юртларининг васийлик ва қузатув кенгашлари ушбу вазифани ҳал этишининг самарали воситалари хисобланадилар. Уларни ташкил этиш ва фаолиятини йўлга қўйишининг жаҳон тажрибаси шундан далолат бермоқдаки, бундай кенгашлар олий ижроия ҳокимиютига эгалар, улар ўкув дастурларидан бошлаб то олий ўкув юртидаги ўқитувчилар ва ходимларнинг бўш ўринларини тўлдириш тартибигача бўлган университетнинг ташкилий тузилмаси ва сиёсатини шакллантирадилар қонунлик органлари хисобланадилар.

5-кўшимча. Васийлик ва қузатув кенгашларининг устувор вазифалари таҳлили

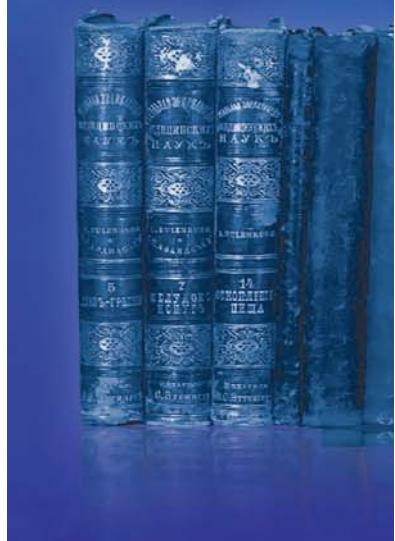
Таълим сиёсатини амалга ошириш. Бу васийлик кенгашларининг бош вазифаси бўлиб, улар бу учун масъул хисобланадилар. Чунончи, Фарб, Американинг жаҳонда таникли бўлган кўплаб университетлари университет миссияси шакллантирилиши учун жавоб берадилар, кўйилган мақсадларга эришиш чораларини кўрадилар. Кенгашлар университет факультетлари, илмий марказлари ва бошқа таркибий бўйлнималарининг сони ва хусусияти юзасидан қарорлар қабул киласди. Университет томонидан ихтисосиклар ва малакалар бериши масалалари уларнинг ваколатига киради. Кенгашларнинг таълим сиёсати борасида фаолияти унинг ўкув режаларини, тадқикот дастурларини, институтга қабул тўғрисидаги прогнозларни, молиявий режаларни, профессор-ўқитувчилар таркиби малакасини ошириш режаларини таҳлил килишни, биноларни кайта тиклаш, таъмиглаш ҳамда жиҳозларни янгилаш каби жиҳатларни ўз ичига олади.

Фаолият натижаларини баҳолаш. Бу АҚШ ва Фарбий Европа университетлари ҳамда Осиё-Тинч океани мингтакаси мамлакатларининг айрим университетларидаги васийлик кенгашларининг мухим вазифаси хисобланади. Амалда бу университетнинг бош маъмури унинг президенти фаолиятини баҳолаш, тақиғ этилаётган ўкув дастурлари сифатига баҳо бериш, жисмоний ва интеллектуал ресурслардан самарали фойдаланилишини баҳолашдан иборат. Баҳолаш мезони сифатида кўпинча университет миссияси, унинг мақсад ва вазифаларидан фойдаланилади. Айрим университетларнинг низомларида кенгаш ўзининг фаолиятни баҳолаш ҳуқуқини университетнинг бошқа бирон-бир органди ёки ташки институттага бера олмаслиги таъкидлаб ўтилади. Тайёрлов хисоботи мустакил эксперталар томонидан ўтказилади.

Хорижий университетларнинг васийлик кенгашларининг амалий фаолияти таҳлили тўртта устувор соҳани ажратиб кўрсатиш имконини беради. Булар: университет миссиясини ишлаб чиқиши; талабалар, ўқитувчилар ва университет ходимлари учун умумий қоидаларни белгилаш; академик масалалар; университетнинг моддий ресурсларини бошқаришдан иборат.

Япония, Малайзия, Хитой, Туркия, Сингапур, Канада ва жаҳоннинг бошқа мамлакатлари ҳукуматлари олий таълим тизимини бошқаришдаги автономликни мамлакат таълим салоҳиятини муваффақиятли ривожлантириш гарови, деб биладилар. Жаҳонда чегаралар очилаётганлиги, глобаллашувнинг кенгайиб бораётганлиги ва бунинг натижасида олий таълимнинг интернационаллашуви таълимни бошқаришда тизимли ўзгаришларни амалга оширишни талаб қиласди. Таълимнинг автономлиги ёки «автономлаштирилиши» таълим тизимни такомиллаштириш ва ҳақиқий “билимли иқтисодиётга” ўтиш йўлидаги дастлабки таъсирчан қадамлардан бири бўлди.

³⁰ “Автономлаштириш” деганда олий ўкув юртларининг молиявий ҳамда маъмурий мустакиллигини ошириш тушунилади ва у олий ўкув юртларининг кадрлар ва маъмурий-молиявий сиёсатидан бошлаб талабалар қабули, ўкув курсларининг мазмуни ва ҳажмини режалаштириш ҳамда илмий тадқикотларнинг устувор йўналишларини белгилашгача бўлган бошқарув соҳаларида мустакиллигини оширишда намоён бўлади. Автономлаштириш ҳеч қаҷон олий ўкув юртларининг давлатдан тўлиқ мустакиллиги сифатида қабул килинмаслиги лозим.

ХУЛОСА ВА ТАВСИЯЛАР

Олий таълим тизими ва унинг ривожланишини белгилаб берувчи омилларни таҳлил қилиш асосида шуни қайд этиш лозимки, инвестицияларнинг чекланганлиги, олий ўкув юртларининг етарлича мустақил эмасликлари ва улар ўртасида рақобатнинг йўқлиги асосий муаммолар хисобланади. Молиявий ва институционал чекловлар потенциални яхшилаш рағбатларини яратиш имконини бермайди. Олий ўкув юртлари ўртасида таълим хизматларининг харидори талаба учун кураш йўқ ва ўз-ўзидан таълим сифатини ошириш рағбатлари мавжуд эмас. Олий таълимнинг кенг даражада давлат томонидан тартибга солиниши унинг янги талаблар ва муаммоларга мос тарзда жавоб бера олишига йўл қўймайди. Ушбу таҳлилий маълумотномада олий мактабни ислоҳ қилишнинг концептуал йўналишлари таклиф этилган бўлиб, уларнинг асосийлари қўйидагилардир:

1. Давлат томонидан тартибга солиши чеклаш ва олий ўкув юртларининг автономигини уларнинг академик соҳада, кадрлар сиёсати, қабул тартиби ва молиялаштириш масалаларидағи ваколатларини кенгайтириш орқали ривожлантириш. Бутун тизим доирасида эҳтимолий хавфларни камайтириш ва хатоликларга йўл қўймаслик мақсадида автоном бошқарувнинг янги принципларини жорий этишни дастлаб мамлакатдаги етакчи идоравий ва корпоратив олий ўкув юртларида синаб кўриш мақсадга мувофиқдир;
2. Хусусий таълимни ривожлантириш, бу эса олий мактабни молиялаштиришнинг янги манбаларини жалб қилиш имконини беради ва рақобатни ривожлантиришга ёрдам беради. Бунинг учун қонунчиликдаги зиддиятларни бартараф этиш ва Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни 6-моддасига олий ўкув юртларига юридик шахс хукукини, таълим фаолиятини амалга ошириш хукукини бериш ва аккредитациядан ўтиш тартибини аниқ белгилаб берувчи ўзгартишлар киритиш лозим;
3. Олий таълимни молиялаштиришнинг янги усулларига ўтиш, молиялаштириш йўналишлари, турлари, усулларини кенгайтириш. Корхоналар ва бизнесдан маблағ киритилиши учун куляй шартшароитлар яратиш. Мақсадли буюртма доирасида жон бошига нормативлардан фойдаланиш ва олий ўкув юртларининг профессор-ўқитувлар таркиби меҳнатига ҳақ тўлашда дарсбай-соатбай усулдан воз кечиш.

